

Lucyna Agnieszka Jankowiak

(Instytut Sławistyki PAN, Warszawa,

e-mail: lucyna.jankowiak@ispan.waw.pl)

ORCID: 0000-0003-1045-9539

O NAZWACH PADACZKI W POLSZCZYŹNIE XIX WIEKU

Padaczka, choroba towarzysząca człowiekowi od początku i wzbudzająca jego zainteresowanie [Black 2002; *Kronika* 1994; Zieliński 2004, 217–218], w XIX w. doczekała się nowych naukowych opisów. Choć już w starożytności zasugerowano jej związek z ośrodkowym układem nerwowym, to dopiero w XIX w. udowodniono tę koncepcję. Różne rodzaje epilepsji opisali m.in. L.F. Bravais, J.H. Jackson, A.J. Koźewnikow [Dzierżanowski 1983]. Padaczkę zaczęto też z powodzeniem leczyć, m.in. chirurgicznie (np. w latach 80. XIX w. V. Horsley dzięki operacji mózgu wyleczył 3 jej przypadki) i farmakologicznie (np. w 1857 r. T. Herpin i Ch. Locock leczyli ją, dopiero co odkrytymi, mającymi działanie uspokajające, solami bromu).

Za nowymi ustaleniami na temat tej choroby szły też liczne publikacje, również w języku polskim. Były to zarówno teksty oryginalne, jak i tłumaczone. Tym samym pojawiła się w XIX w. kwestia ujednoczenia słownictwa nazywającego samą chorobę, jej objawy (np. aurę czy napad) oraz nadania nazw nowo odkrytym aspektom tej choroby czy jej rodzajom.

Ogólne nazwy padaczki funkcjonowały w polszczyźnie od dawna. Ich trwałość np. w XV i XVI w., co już badano, była różna [Jankowiak 2020; Steczko 2002]. Dotąd nie opisano jednak nazw funkcjonujących w XIX w., dobie znacznego przecież rozwoju wiedzy o epilepsji.¹ A wówczas kwestie związane z nazywaniem tej choroby nałożyły się na XIX-wieczne dyskusje o polskiej terminologii medycznej w ogóle (związane z jej porządkowaniem) między dwiema szkołami terminologicznymi: krakowską (postulującą wykorzystanie nazw dawnych) i warszawską (apelującą o umiędzynarodowienie terminologii).

Celem niniejszego artykułu jest więc omówienie XIX-wiecznych synonimów *padaczki*, ale tylko ogólnych, tzn. nie uwzględniam nazw ro-

---

¹ O nazwach padaczki pisały też [Buława 2016a; 2016b; 2019, 69–90; Handke 2004; Olędzka 2020; Popowska-Taborska 1997].

dzajów padaczki (np. *padaczka nierozwinięta*) czy jakichś jej objawów (np. *wietrzyk padaczkowy*). Opisuję nazwy poświadczone w ówczesnych słownikach medycznych, w polskiej prasie medycznej, poradnikach medycznych i słownikach z językiem polskim.

Charakterystyka źródeł. Źródłem ściśle naukowej terminologii są XIX-wieczne słowniki medyczne wydane w Krakowie: S 1842, S 1868, S 1876, S 1880, S 1881.² Pomijam *Słownik anatomiczno-fizjologiczny* J. Majera i F. Skobla [1838] ze względu na działy, które obejmuje. Autorzy ci planowali opublikowanie leksykonu z innych obszarów ówczesnej medycyny. W związku z tym, że prace się przedłużały, a pojawiło się zapotrzebowanie na słownik ułatwiający korzystanie z niemieckiej literatury medycznej, wydali S 1842.

Kolejny leksykon, S 1868, obejmował wszystkie działy medycyny i przeznaczony był dla praktykujących lekarzy, w tym również piszących po polsku o medycynie. Na podstawie tego słownika, po dyskusjach w środowisku lekarskim, powstał S 1876. Jego autorzy dodali nowe terminy oraz te, których zabrakło w S 1868, a były obecne w obcej literaturze medycznej. Poszerzyli też materiał m.in. o wyrazy administracyjne i prawnicze.

S 1880, który był w rzeczywistości zeszytem próbnym z terminologią psychiatryczną, miał zapoczątkować dyskusję nad nią, tak by w przygotowywanym kompromisowym słowniku (S 1881) pojawiła się właściwa terminologia.

Wspomniany już S 1881 – najważniejszy leksykon medyczny tego stulecia – składa się z części obcojęzyczno-polskiej (obszerniejszej) oraz z części z tylko niektórymi polskimi terminami i ich obcymi (wybranymi) odpowiednikami. Polska terminologia w cz. 1. opatrzona jest nierzadko kwalifikatorami, m.in. geograficznymi: *warsz.* i *lw.* [Jankowiak 2015].

Uzupełnieniem ww. źródeł jest niemiecko-łacińsko-polski słownik zamieszczony w Segel 1869/45–128.

Innym źródłem ściśle naukowej terminologii jest polska prasa medyczna z różnych zaborów. Wykorzystałam zestawienia bibliograficzne zarówno prac oryginalnych,³ jak i tłumaczonych (zob. **Bibliografia**). Zanalizowałam jedynie tytuły publikacji tam zamieszczonych, a dotyczących padaczki.⁴ Nie sięgałam potem do tych artykułów i nie badałam stopnia konsekwencji użycia w nich synonimu z tytułu, co mogłoby stanowić materiał na oddzielną pracę. Założyłam bowiem, że jeśli w tytule

² Z punktu widzenia niniejszej analizy nieprzydatne okazały się S 1876 i S 1880, pojawiło się tu bowiem jedynie nazewnictwo związane z rodzajami padaczki.

³ Jak wynika z tytułów tych zestawień bibliograficznych, polskich prac oryginalnych było więcej, zwykle XIX-wieczni autorzy tych bibliografii pomijali prace tłumaczone, chociaż nie byli w tym konsekwentni. Prace oryginalne uwzględnia [Owecki 2020, 111–114].

⁴ Są też publikacje dotyczące padaczki bez nazwy tej choroby w tytule.

pojawia się nazwa choroby, to autor – przy różnych możliwościach wyboru terminu – stosuje albo taki, który uznaje za najbardziej odpowiedni z ówczesnej terminologii, albo (lub i) taki, którego używa się w danym czasopiśmie medycznym. Wymienione bibliografie prasy medycznej obejmują lata 1839–1900. W tym czasie opublikowano 91 artykułów o epilepsji. Jedynie w 54 tytułach pojawił się synonim *padaczki*. Pominęłam więc 37 tytułów, które: 1) nie miały synonimu *padaczki*, a jedynie z bibliografii wynikało, że jest tam o niej mowa (2); 2) dotyczyły rodzaju padaczki (19); 3) odnosiły się np. do objawów, jakichś aspektów tej choroby (np. napadu epileptycznego) (17). Większość artykułów wydrukowano w czasopismach warszawskich (*GL, M, PTLW, TL, WF*). Są też teksty opublikowane w czasopismach z Krakowa (*PL*) i Poznania (*NL*). Najwięcej artykułów (20) ogłoszono w latach 60. XIX w.

Zapoznałam się również, traktując jako materiał uzupełniający, z artykułami [Majer 1849; Majer, Skobel 1835; 1836; Trojański 1836] dotyczącymi słownictwa medycznego. Przydatne okazały się jedynie [Majer 1849; Majer, Skobel 1835].

Źródłami odzwierciedlającymi ówczesną terminologię medyczną o szerszym zasięgu są poradniki,⁵ z których wybrałam ostatecznie takie (11⁶), w których wystąpiły nazwy padaczki. Wydano je w latach 1802–1895, głównie w Warszawie (D 1819; LeR 1829; Studencki 1850; R 1851; P 1858; Simon 1860), poza tym – w Krakowie (M 1802; R 1895), Poznaniu (M 1860; M 1867) i Wilnie (P 1828).

Kolejne źródła to 9 słowników z językiem polskim wydanych w XIX w. Są to zarówno leksykony jednojęzyczne (L; SWil; Ryk 1873; w tym – zapożyczeń: Am 1859 i synonimów: Kras 1885), jak i wielojęzyczne (Bandtkie 1806; Biel 1866; Mron 1803; Mron 1835). Jest to zaledwie wybór słowników z językiem polskim z tego okresu. Nie uwzględniam wszystkich wydań czy typów słowników danego autora.⁷ Materiału z powyższych leksykonów nie traktuję też równorzędnie. W wypadku L uwzględniam tylko takie poświadczenia, w których podano cytaty bądź autora z XIX w.

Gwarowe nazwy padaczki wyekscerpowałam z SGP. Tutaj również brałam pod uwagę tylko hasła opatrzone datami, tzn. np. cytatami z publikacji wydanych w XIX w.

Jako źródło pomocnicze potraktowałam G, z którego też uwzględniałam jedynie datowane poświadczenia synonimów *padaczki*.

Niejako przy okazji cennym uzupełniającym materiałem okazały się ww. bibliografie, artykuły naukowe oraz definicje w słownikach. Chodzi

⁵ Niektóre z nich wykorzystwała również [Kucharska 1994].

⁶ W wyborze kierowałam się m.in. opisem z pracy [Wysocka 1999].

⁷ Nie uwzględniałam też np. słownika J. Litwińskiego [Słownik polsko-łacińsko-francuski na zasadach słowników Knapskiego, Daneta i Troca, t. 1–2, Warszawa 1815], ponieważ słownik ten wydano po ponad 40 latach od jego ukończenia [Lenartowicz-Zagrodna 2021, 119], czyli gromadzi materiał z XVIII w.

o stosowanie synonimów *padaczki* w nagłówkach rozdziałów, podrozdziałów itd. oraz definicjach słownikowych (por. np. *padaczka*).

Charakterystyka materiału. Z tej bogatej podstawy źródłowej zebrałam łącznie 18 synonimów: *boża wola, choroba epilepsja, choroba kaduka, choroba rzucająca, choroba sejmowa, choroba świętego Walentego, chorość świętego Walentego, epilepsya || epilepsja || epilepsia || epilepsja, kaduk, padaczka, padająca niemoc, padlica, paduch, rzucawka, świętego Walentego niemoc, Walentowa choroba, wielka choroba || choroba wielka || wielga choroba, wielka niemoc.*

Analiza poświadczeń ww. nazw w XIX-wiecznych źródłach pozwoliła podzielić je wg stopnia rozpowszechnienia w ówczesnej polszczyźnie – jej odmianie naukowej i nienaukowej, ogólnej i gwarowej. Najważniejszym kryterium była tu ranga źródeł. Niewątpliwie słowniki medyczne (a zwłaszcza S 1881) stanowią swoiste podsumowanie ówczesnego funkcjonowania danego terminu. Jedynie orientacyjnie podają frekwencję synonimów, głównie z prasy medycznej. Ważnym aspektem charakterystyki nazw będzie odniesienie do S 1905, ważnego dzieła, powstałego jako uzupełnienie S 1881, nie tylko w związku z rozwojem medycyny, lecz także (co dla niniejszego wywodu ważniejsze) jako wyniku dyskusji po opublikowaniu S 1881.

1) Termin ***padaczka*** w XIX w. notują, obok innych jej synonimów: S 1842/21 (FALLSUCHT *padaczka, rzucawka, wielka choroba, choroba św. Walentego*), S 1868/208 (**Epilepsia**. s. morbus caducus, s. comitialis *padaczka, paduch, padlica, rzucawka, wielka choroba, choroba św. Walentego*) oraz Segel 1869/65: **Epilepsia**, die Fallsucht, *padaczka, rzucawka, wielka choroba.*

Leksem *padaczka* odnotowuje również S 1881 [I/120] w szeregu synonimicznym: **Epilepsia** *epilepsja, choroba św. Walentego, wielka choroba, † padaczka.* Zwraca tu uwagę miejsce tego terminu na końcu szeregu (czyli najmniej polecanego terminu) oraz dodanie do niego kwalifikatora graficznego, oznaczającego termin przestarzały lub taki, który wyszedł z użycia. Ta ocena autorów S 1881 zaskakuje z kilku powodów. *Padaczka*, poświadczona już w słownikach i tekstach medycznych w XVI w. (5 razy) [Jankowiak 2020, 72, 74], nieobecna co prawda w materiałach z XVII i 1. poł. XVIII w. (SXVII/XVIII – wersja elektroniczna i kartoteka), mimo wszystko została odnotowana we wcześniejszych leksykonach medycznych z XIX w. Poza tym termin ten pojawił się w kolejnym ważnym dla rozwoju polskiej terminologii medycznej S 1905 I/146 (**Epilepsia** *padaczka, epilepsya*). Ocenienie więc go jako co najmniej odchodzącego ze ścisłej polskiej terminologii medycznej należy uznać za niewłaściwe, zwłaszcza że analiza innych źródeł świadczy o jego znacznej żywotności.

I tak, w tytułach czasopism medycznych z różnych regionów i dziesięcioleci XIX w. 50 razy pojawia się *padaczka*. Zarówno w Warszawie (24): PTLW [1839–1877, 15]; TL [1858–1862, 5]; M [1877]; GL [1878–1883, 3],

jak i w Krakowie: *PL* [1868–1899, 25] termin ten jest bardzo często używany. Nikłe poświadczenie w Poznaniu [*NL* 1900] wynika z faktu, że na tym terenie powstało tylko jedno czasopismo medyczne [Ostrowska 1973, 155–161].

[Majer, Skobel 1835, 456], omawiając *kaduk* ‘padaczka’, podają (z innymi synonimami tego wyrazu) termin *padaczka* z komentarzem: „tłumaczące właściwie na polskie wyraz obcy kaduk”.

GII/71 pod hasłem *podwiej*, nie podając tytułu dzieła, przytacza cytat z Karola Ferdynanda Goehlinga (członka Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego):

Czasem chorzy przed paroksyzmem (padaczki) czują jakby powiewanie chłodnego wietrzyka, idącego od nóg lub rąk do serca i głowy; stąd lud prosty nazywa chorobę tę podwiejem.

Różne XIX-wieczne opracowania wyraźnie preferują tę nazwę. Przykładowo w bibliografii [*Wykaz* 1897] *padaczka* pojawiła się dwukrotnie w tytułach podrozdziałów: raz obok nazwy *epilepsya* [s. 321: „Epilepsya (padaczka), eklampsja, epilepsya Jacksona”], raz samodzielnie [s. 465: „Podwiązywanie naczyń w ogóle i w szczególe podwiązywanie tętnic przy nowotworach i padaczce”]. Z kolei w artykule Zygmunta Wierzchowskiego z 1890 r., zamieszczonym w „Zbiorze Wiadomości do Antropologii Krajowej” [XIV/199], wprowadzenie gwarowej nazwy tej choroby poprzedza właśnie termin *padaczka* (w dodatku graficznie wyróżniony): „W napadzie p a d a c z k i („chorość św. Walentego”) należy choremu (...)” (por. niżej *chorość świętego Walentego*). *Padaczka* znalazła się również w definicji jej gwarowego synonimu *chorość świętego Walentego* w SGP I/199.

Padaczka notowana jest również w poradnikach medycznych: R 1895/30:

Epilepsia Przedewszystkiem starać się wykryć przyczynę padaczki i takową o ile można usunąć, zwłaszcza przy epilepsji odruchowej.

W jednym z nich [M 1867/202] termin ten jest wyraźnie wyeksponowany przed innymi synonimami tej choroby:

Najokropniejszą z nich wszystkich jest p a d a c z k a inaczej wielką chorobą, albo chorobą Śgo Walentego zwana.

Hasło *padaczka* pojawiło się w słownikach: Mron 1835/318 i SWil/955. U L II/607–608 termin opatrzone jedynie XVI-wiecznymi cytatami. Z kolei w SWil/299, 455, 1439–1440, 1806, 1844 notowany jest jeszcze w definicjach synonimicznych lub odsyłaczach.

Omawiana nazwa w XIX w. funkcjonowała również w gwarach. We wspomnianym już SGP wystąpiła jako hasło [IV/8] z rękopisu *Słow-*

niczka gwary augustowskiej (powstałego w latach 80. XIX w.) A. Osipowicza.

2) Nazwa ***epilepsya*** || ***epilepsja*** || ***epilepsia*** || ***epilepsuja*** występuje w kilku wariantach. W XIX w. w pojawiła się tylko w S 1881 I/120 na pierwszym miejscu ww. szeregu (zob. *padaczka*). To duży awans leksemu poświadczonego co prawda już w 2. poł. XVI w., ale jako osobliwość leksykalna w tekście medycznym [Steczko 2002, 396]. W kolejnych studiach notowana zaledwie kilkanaście razy [zob. kartoteka SXVII/XVIII].

Taki awans tego terminu w S 1881, będący pokłosiem dyskusji nad polską terminologią, tłumaczy częściowo jego pojawianie się w prasie medycznej, łącznie w 11 tytułach tekstów z lat 1839–1887, głównie z Warszawy (10): w *PTLW* [1839–1868, 5], *GL* [1844; 1869], *TL* [1849; 1861] oraz *WF* [1879]. Zaledwie raz leksem ten pojawił się w krakowskim *PL* [1887].

Podobnie jak w wypadku terminu *padaczka* leksem ten jest obecny w pracach naukowych XIX w. W *Wykaz* 1897/321 wystąpił (obok *padaczki*) w tytule podrozdziału gromadzącego artykuły z prasy medycznej o tej chorobie (zob. *padaczka*).

Poświadczenie omawianego leksemu znaleźć można także w poradnikach medycznych z różnych dekad XIX w.: P 1828/207, M 1860/10, Simon 1860/230, R 1895/172, 180. Najczęściej występuje tam w rozbudowanych tytułach rozdziałów czy podrozdziałów w otoczeniu innych synonimów nazwy tej choroby.⁸

Dziewiętnastowieczne słowniki nierzadko notują ten leksem jako oddzielne hasło: Mron 1803/29; Am 1859/122 (*epilepsja*); Biel 1866/281; Ryk 1873/I/171. Pojawia się on także w definicjach haseł, co świadczy o jego zadomowieniu się w polszczyźnie i uznaniu go za powszechnie zrozumiałe: Am 1859/224 (*epilepsja*); Ryk 1873/II/962;⁹ Kras 1885/II/142. W definicjach użyli terminu *epilepsja* również autorzy SWil/153, 455. Także w SGP I/109 (*epilepsja*), tomie z 1900 r., pojawia się w definicji synonimu *boża wola*. Trzeba też dodać, że zarówno w L I/618 (*epilepsya*), jak i w SWil/299 (*epilepsja*) termin ten występuje jako hasło, jednak bez wskazówek chronologicznych.

Poświadczeń tej nazwy nie ma tyle, co terminu *padaczka*. Jednak jej zasięg występowania w różnorodnych XIX-wiecznych tekstach jest na tyle znaczny, że uzasadnia pojawienie się jej w S 1905 (zob. *padaczka*).

3) Nazwa ***wielka choroba*** || ***choroba wielka*** || ***wielga choroba*** charakteryzuje się w XIX w. jeszcze wariantywnością, minimalną co prawda, ale na tym etapie rozwoju polskiej terminologii medycznej jednak zaskakującą, bo jest ona charakterystyczna dla wcześniejszych okresów.

⁸ Jedynie w R 1895/172, 180 występuje w opisie leków.

⁹ Zob. różna ortografia w Ryk 1873/I/171: *epilepsya* i Ryk 1873/II/962: *epilepsia*.

Dziewiętnastowieczne słowniki medyczne S 1842/21, S 1868/208, Segel 1869/65, S 1881 I/120 notują wyłącznie wariant *wielka choroba*, zawsze obok innych synonimów (zob. *padaczka*). W S 1881 termin ten znalazł się na trzecim miejscu w zaproponowanym tam szeregu synonimicznym, co świadczy z jednej strony o niezbyt wysokiej pozycji w proponowanej terminologii medycznej, z drugiej – włączenie go do S 1881 dowodzi, że nie mógł być pominięty i jakąś rolę w ówczesnym języku (i/ lub jego odmianie specjalistycznej) musiał odgrywać. I rzeczywiście tak było, o czym świadczą jego poświadczenia w innych tekstach.

[Majer, Skobel 1835/456] w swoim artykule, omawiając termin *kaduk*, wskazują na jego zasięg: „Nie zastanawiamy się tutaj nad powszechnie znanymi nazwiskami tej niemocy, jakimi są: *wielka choroba*, *choroba S. Walentego* (...)”.

Wielka choroba pojawia się kilkakrotnie (7) w latach 1848–1862 w tytułach artykułów w polskiej prasie medycznej, wyłącznie jednak w czasopiśmie związanych z Warszawą: *PTLW* (5) i *TL* [1850; 1857].

Reprezentowana jest też w poradnikach medycznych (9), zarówno z 1. poł. XIX w.: M 1802; D 1819; P 1828/207, 568; LeR 1829/220; Studencki 1850/20, jak i z 2. poł. XIX w.: R 1851/211; M 1860/10 (tu wyłącznie: *choroba wielka*); Simon 1860/230, M 1867/202. W części z nich nazwa ta wystąpiła jako jedyna w całym poradniku (4): w tekście [M 1802; Studencki 1850/20] lub w nazwie rozdziału, podrozdziału itd. [D 1819; R 1851/211].

Wariant *wielga choroba* jest poświadczony w SGP [VI/111: *Wielgá choroba*] ze słowniczką A. Milewskiej oraz z opracowania Jan Świątki pt. *Lud nadrabski (od Godowa po Bochnię). Obraz etnograficzny*, Kraków 1893. Zajrzenie do tego dziełka przynosi nie tylko potwierdzenie użycia tego wariantu jako gwarowego:

Przeciw wielgiej chorobie (konwulsjom), zwanej także chorobą świętego Walentego, zalecają, zarówno dla dzieci jak i starszych, następujące środki mityczne: (...) [s. 628],

lecz także jeszcze jednego użycia wariantu *wielka choroba* w tytule podrozdziału o leczeniu tej choroby [s. 628]. Zastosowanie przez autora nazwy *wielka choroba* świadczy o jej zrozumiałości i powszechności, a jednocześnie o pewnym stopniu jej terminologiczności, który pozwala ją zastosować w naukowych opracowaniach. Potwierdza to również jej użycie w t. 1. SGP z 1900 r. w definicji hasła *boża wola*, nawet przed nazwą *epilepsja* [I/109: Boża wola = «wielka choroba (epilepsja)»].

Dziewiętnastowieczne leksykony również notują omawiane zestawienie przez całe stulecie. Znaleźć je tu można pod hasłami (*wielki*) będącymi częścią składową tego połączenia wyrazowego: Bandtkie 1806/1613; Mron 1835/318, 572; Ryk 1873/2/962 (dodano tu również inne synonimy: „Wielka choroba, zwana także choroba ś. Walentego, kaduk, epi-

lepsja”). Ponadto *wielka choroba* występuje w definicjach różnych hasel: Am 1859/122, 224 (*epileptyczny i kaduczy*); Biel 1866/281 (*epilepsyja*); Ryk 1873/1/171 (*epilepsyja*). SWil notuje to zestawienie z definicją pod hasłem: *choroba* [SWil/153] oraz *wielki* [SWil/1844]. Kilkakrotnie wystąpiło też w definicjach innych nazw tej choroby [SWil/299, 455, 955, 1439–1440].

Notuje to połączenie wyrazowe również L, ale bez poświadczeń z XIX w. *Wielka choroba* jest tu często stosowana w definicjach synonimów *padaczki* [np. I/306, 346, IV/130]. Pojawia się też w odsyłaczach [np. I/618] oraz w zestawieniach pod hasłem *wielki* [IV/206].

Wielka choroba, znana już w XVI wieku i poświadczona (2 razy) wyłącznie w tekstach medycznych [Jankowiak 2020, 72],¹⁰ w XIX w. ma wyraźnie mniejsze znaczenie w terminologii ściśle naukowej niż opisane *padaczka* i *epilepsyja*, co zdaje się potwierdzać fakt, że S 1905 już nie notuje tego terminu.

4) ***Choroba świętego Walentego* || *choroba świętego Walantego***. Pierwszy z wariantów w XIX w. wymieniają S 1842/21, S 1868/208 oraz S 1881 I/120 (zob. *padaczka*). W żadnym z tych słowników to zestawienie nie wystąpiło samo, lecz w szeregach synonimicznych pod obcojęzycznymi hasłami.

Nazwa ta jest przedmiotem krótkiej oceny wybitnych lekarzy krakowskich [Majer, Skobel 1835/456], piszących o jej powszechnej znajomości w XIX w. (zob. *wielka choroba*).

W latach 1837–1900 synonim ten pojawił się tylko raz (niesamodzielnie) w tytule artykułu medycznego (B. Rosenbluma *Choroba Św. Walentego albo padaczka*) w warszawskim *PTLW* z 1861 r.

Zestawienie to wystąpiło również w 3 poradnikach medycznych (nigdy samodzielnie): wileńskim z początku stulecia: P 1828 [s. 207 w tytule rozdziału: *O kaduku, epilepsyi, wielkiej chorobie, albo chorobie św. Walentego*; s. 568: w Rejestrze: „Kaduk czyli Wielka choroba, choroba św. Walentego”] oraz w 2 poradnikach T.T. Mateckiego z 2. poł. XIX w. wydanych w Poznaniu: M 1860/10 („[Kurcze, konwulsje i drgawki] zowiemy epilepsyją, czyli chorobą wielką albo św. Walentego”) i M 1867/202.

W wydrukowanych w 2. poł. XIX w. słownikach z językiem polskim nazwa ta pojawia się głównie w definicjach innego synonimu *padaczki*. U Am 1859/122 pod hasłem *epilepsyja* z kwalifikatorem „posp. chorobą ś. Walentego, (...) zwana (...)” oraz pod hasłem *kaduk* [Am 1859/224] w trzecim jego znaczeniu. W tej samej funkcji odnotowano ją u E. Ry-

¹⁰ [Steczko 2002, 389] charakteryzując nazwę *wielka niemoc*, wspomina że w 2. poł. XVI w. W. Oczko stosuje nazwę *wielka choroba* (a dokładniej: *choroba wielka*). To stwierdzenie niesłusznie interpretuje [Buława 2019, 79] jako informację, że nazwa ta notowana jest dopiero od 2. poł. XVI w. Z moich badań wynika, że *wielka choroba* poświadczona jest już w 1534 r. w zielniku S. Falimirza [Jankowiak 2006, 62, 550].

kaczewskiego pod hasłem *epilepsya* [Ryk 1873/1/171] i *wielka choroba* [Ryk 1873/2/962]. Tak samo jest w Kras 1885/II/142, gdzie jej nazwa stanowi objaśnienie jednego ze znaczeń *kaduka* (zob. poniżej *kaduk*).

L również notuje tę nazwę, ale bez informacji o czasie jej występowania. Z kolei SWil kilkakrotnie wymienia ją zarówno jako synonim innego hasła [SWil/153, 455], jak i samodzielny nazwę pod hasłem *Walenty* [SWil/1806]. Zwracają uwagę w tym słowniku cytaty z kwalifikatorem *posp.* określającym zakres występowania nazwy: SWil/299 pod hasłem *epilepsja*: „*posp.* chorobą ś. Walentego, kadukiem zwana”;¹¹ SWil/955 pod hasłem: *Padaczka*: „*pospolicie* nazwana chorobą ś. Walentego”.

Gwarowy wariant, *choroba świętego Walantego*, pojawił się w XIX-wiecznej pracy Jana Świątka (cytat zob. *wielka choroba*).

Omawiana nazwa, chociaż poświadczona (kilkakrotnie i wyłącznie) w tekstach medycznych XVI w. [Steczko 2002, 390, 394, 399; Jankowiak 2020, 72], już wówczas w niektórych z nich była kwalifikowana jako prowincjonalizm [Steczko 2020, 395]. W ciągu kolejnych dwóch stuleci (zob. kartoteka SXVII/XVIII) ma zaledwie 1 poświadczenie z tekstu medycznego z XVII w. W XIX w. wyraźnie traci na znaczeniu w terminologii naukowej, mimo obecności w leksykonach medycznych, prasie medycznej oraz poradnikach. W tekstach medycznych rzadko występuje sama, zwykle obok pojawiają się synonimy. Przez część źródeł jest traktowana jako powszechnie znana i pospolita. Nie zanotowano jej już w S 1905.

Kolejna grupa synonimów *padaczki*, chociaż notowana przez – zwykle pojedyncze – źródła medyczne, wyraźnie ma mniej poświadczeń i nie jest uwzględniona w S 1905.

5) Nazwę ***rzucawka*** w XIX w. odnotowały (obok innych synonimów) S 1842/21, S 1868/208 i Segel 1869/65 (zob. *padaczka*). G II/237 przytacza cytat z XIX-wiecznego lekarza Franciszka Józefa Kleszczowskiego: „Wendt przypisywał ten środek nieczułym osobom w zastarzałej *rzucawce* [epilepsia]. *Kleszcz*.”. Również w przywoływanym tu kilkakrotnie artykule [Majer, Skobel 1835, 456] *rzucawka* została wymieniona: „(...) zwracamy tylko uwagę na wyrazy pojedyncze (...) tłumaczące właściwie na polskie wyraz obcy *kaduk*; takimi są: *rzucawka* (...)”.

Rzucawka nie pojawiła się w tytułach artykułów medycznych oraz poradnikach medycznych.

W pierwszej poł. XIX w. notuje to hasło Mron 1835/461 oraz LIII/170 (tylko z XVI-wiecznymi cytatami). W 2. poł. XIX w. *rzucawka* jest też hasłem w SWil/1439–1440 i jednocześnie pojawiła się tam również w definicji synonimicznej SWil/1806.

Mimo że *rzucawka* w znaczeniu ‘*padaczka*’ notowana jest kilkakrotnie już w XVI w. [Steczko 2002, 390–391] w słownikach i tekstach medycznych [Jankowiak 2020, 72, 74], brak jej poświadczeń w kolejnych

¹¹ Identycznie jak u Am, co potwierdza opinię E. Skorupskiej-Raczyńskiej o słowniku Amszejewicza jako ukrytym źródle SWil.

dwóch stuleciach (por. kartoteka SXVII/XVIII). Chociaż w XIX w. stosują ją szeroko rozumiane teksty medyczne, to nie weszła do S 1881. Niezbyt duży zasięg występowania w ówczesnej ścisłej polskiej terminologii medycznej, jak – być może również – nieciągła tradycja jej występowania w polskim słownictwie specjalistycznym spowodowała, że w S 1905 jej nie zanotowano.

6) **Kaduk** [Handke 2004; Popowska-Taborska 1997] w znaczeniu ‘padaczka’ nie pojawił się w żadnym ze słowników medycznych tego okresu. Na początku XIX w. był przedmiotem obszernego komentarza, odrzucającego tę nazwę, w artykule krakowskich lekarzy [Majer, Skobel 1835, 455–456]:

Kaduk. Obok tylu równoznacznych wyrazów, *kaduk* wprost przetworzony z łacińskiego *morbus caducus*, zupełnie byćby powinien zarzucony.

Kaduk nie pojawił się w tytułach artykułów medycznych tego okresu.

Poradniki medyczne z 1. poł. XIX w. [P/1828/207, 568; LeR 1829/220] odnotowują tę nazwę w tytułach rozdziałów obok innych synonimów tej choroby.

W słownikach z językiem polskim wydanych w XIX w. *kaduk* występuje jako hasło: Mron 1803/43; Bandtkie 1806/313; Mron 1835/150; Am 1859/224; Biel 1866/449. *Kaduk* pojawia się też ww. słownikach w definicjach jego synonimów: Ryk 1873/1/171; Ryk 1873/2/962. U Am 1859/122 dodano m.in. do niego kwalifikator: „posp. chorobą ś. Walentego, kadukiem zwana (Linde)”, co dosłownie powtórzono w SWil/299 pod hasłem *epilepsja*. W innych miejscach w SWil/153, 455, 955 *kaduk* pojawił się w definicjach lub jako odsyłacz. W Kras 1885/II/142 znalazł się przy synonimach hasła *szatan*, gdzie jednak podano dodatkową informację: „KADUK (z łaciń, *morbus caducus*) właściwie znaczy chorobę Ś. Walentego t.j. epilepsją (...)”.

Są też gwarowe poświadczenia tej nazwy. SGP II/289 hasło *kaduk* podaje za *Słowniczkiem gwary augustowskiej* A. Osipowicza (z lat 80. XIX w.) i komentuje, wprowadzając kwalifikator *dawniej*, „Kaduk = dawniej tak nazywano niekiedy wielką chorobę”.

Uznanie przez czołowych przedstawicieli szkoły krakowskiej nazwy *kaduk* za nieodpowiednią w polskiej terminologii XIX w. skutkowało zapewne jej nieobecnością w słownikach medycznych, także w tym najważniejszym z 1881 r. Jak widać, nawet długa tradycja tej nazwy w polszczyźnie: liczne poświadczenia (f=30) od 2. poł. XVI w. [Steczko 2020, 396–398; Jankowiak 2020, 72], głównie w tekstach spoza medycyny (f=21) [Jankowiak 2020, 73], a potem – jak pokazuje kartoteka SXVII/XVIII – kilkadziesiąt (ok. 60) poświadczeń głównie z tekstów medycznych tego okresu, nie przekonały zwolenników wskrzeszania dawnych nazw, którzy byli przecież współautorami lub/i konsultantami XIX-wiecznych słowników medycznych. Poza tym, co pokazuje kwali-

fikatory w słownikach, w XIX w. traktowano tę nazwę jako dawną i popolitą.

7) Nazwę **paduch** w XIX w. odnotował jedynie S 1868/208 (zob. *padaczka*). Wymienili ją również [Majer, Skobel 1835, 456] (zob. *rzucawka*).

Z kwalifikatorem *nieuż.* notuje to hasło SWil/955. Zaledwie raz pod hasłem *padaczka* [SWil/955] pojawia się jako odsyłacz. L, chociaż notuje hasło, nie podaje jego XIX-wiecznych poświadczeń, a jedynie XVI-wieczne. Jako nazwa choroby *paduch* rzeczywiście pojawia się w 2. poł. XVI w. i jest odnotowany zaledwie dwukrotnie w tekstach biblijnych i wg [Steczko 2020, 392, 399–400; por też Jankowiak 2020, 72] nie występuje już później w polszczyźnie.

8) **Padlica** w XIX w. pojawiła się tylko w S 1868/208 (zob. *padaczka*). [Buława 2019, 89–90] zakwestionowała gwarowość tej nazwy, chociaż – na co się też powołuje – notuje ją SGP IV/8, 9 z Kolberga (Krakowskie).

9) **Świętego Walentego niemoc** w XIX w. poświadczają jedynie słowniki z językiem polskim, m.in. Bandtkie 1806/1585. L IV/130 notuje ją wyłącznie z cytatami z XVI w., a w SWil/1439–1440 jest tylko w definicji synonimicznej pod hasłem *rzucawka*.

To zestawienie znane już od XVI w. (i licznie tam poświadczone również w wariantach [Steczko 2002; Jankowiak 2020]) w XIX w. wyraźnie nie jest kojarzone ze ścisłą terminologią medyczną, na co mogło mieć wpływ występowanie starego określenia choroby (*niemoc*) oraz rywalizacja z innymi nazwami z eponimem *Walenty*.

Kolejne zestawienia 10) **wielka niemoc** i 11) **choroba rzucająca**¹² pojawiły się jedynie w Biel 1866/449, w dodatku w synonimicznej definicji pod hasłem *kaduk*. Obie nazwy były znane już w XVI w., chociaż ich frekwencja była wówczas różna: $f=55$ *wielka niemoc*; $f=3$ *choroba rzucająca* [Jankowiak 2020; Steczko 2002]. Uznać je należy za odchodzące z XIX-wiecznej polszczyzny, a z pewnością nieobecne w ówczesnej ścisłej terminologii medycznej.

Następna grupa to nazwy funkcjonujące w XIX-wiecznych gwarach, co poświadcza dokumentacja w SGP.

12) **Boża wola** jest tam poświadczona [SGP I/109] w materiałach z Kolberga (Kaliskie). [Steczko 2002, 394] uznaje tę nazwę za gwarowy synonim *bożej kaźni*, co potwierdza również opis w [Buława 2019, 81].

13) **Chorość świętego Walentego** w SGP I/199 notowana jest z informacją o dacie [1890] i miejscu poświadczenia [*Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej* XIV/199], o czym wspomina również [Buława 2019, 83] i cytuje fragment, nie podając jednak tytułu publikacji, w której zamieszczono cytat. A pojawił się on w obszernej (145–251) pracy

¹² G II/237 nie podaje dokumentacji, więc nie wiadomo, z którego stulecia poświadcza tę nazwę.

Zygmunta Wierchowskiego pt. *Materyjały etnograficzne z powiatu Tarnobrzeskiego i Niskiego w Galicyi*:

W napadzie p a d a c z k i („chorość św. Walentego”) należy choremu w tej chwili naciąć lub ugryźć średni palec, sączącą się krwią posmarować mu czoło, trzy razy splunąć, rozedrzeć na nim koszulę i obetrzeć nią miejsce krwią namaczone na czole.

Mimo wczesnego poświadczenia wyrazu *chorość* powyższe zestawienie nie było znane ani w XV w., ani w XVI w.

14) **Walentowa choroba** notowana jest w SGP VI/65. J. Karłowicz podał jako jej źródło jeden z numerów czasopisma „Wisła” z 1888 [z. 4/698]. Okazuje się, że odwołał się do artykułu pt. *Ludzie i kwiaty nad Niemnem*, napisanego przez E. Orzeszkową. Na podanej w SGP stronie Orzeszkowa używa więcej niż raz ww. połączenia. Wymieniając rutewkę wąskolistną, pisze m.in.: „Środek słynący u ludu jako wyborny przeciw epilepsji, zwanej tu *Walentową chorobą*” [por. Buława 2019, 83].

Ostatnia grupa synonimów gromadzi nazwy moim zdaniem niepewne. Niewątpliwie jest, że odnotowały je teksty z XIX w., ale z jednej strony komentarz i/lub kwalifikator (*padająca niemoc, choroba sejmowa*), z drugiej zaś – nietypowa budowa, problemy z ich ekscerpcją (*choroba kaduka, choroba epilepsja*) podważają faktyczną obecność tych nazw w polszczyźnie XIX w.

15) O zestawieniu **padająca niemoc** w XIX w. wspomnieli [Majer, Skobel 1835, 456] i skomentowali jej ówczesny status przy okazji charakteryzowania nazwy *kaduk*:

Nie zastanawiamy się tutaj (...) nad mniej teraz, często jednakże w dawnych dziedzinach używanem nazwiskiem *padająca niemoc* (...).

Ze względu na powyższy komentarz i fakt, że jest to jedyne poświadczenie tej nazwy w moim materiale, uznać należy, że ta – odnotowana już w tekstach XV w. [Steczko 2002, 398], znana w tekstach medycznych XVI w., również w wariacie *niemoc padająca* [Jankowiak 2020, 69, 74], a także w XVII w. (jak pokazują materiały SXVII/XVIII) – nazwa nie funkcjonowała już w polszczyźnie XIX w.

16) Połączenie wyrazowe **choroba sejmowa** odnotował SWil/455. Nie stanowi ono oddzielnego hasła, lecz zostało użyte w definicji pod hasłem *kaduk* z dłuższym wyjaśnieniem: „dawniej nazywała się *chorobą sejmową*, dla tego, że kiedy kogo z sejmujących kaduk rzucił, zrywano sejm”. Istotny dla opisu jej XIX-wiecznego poświadczenia jest kwalifikator *dawniej*, bo nazwy tej nie notują słowniki naukowe obejmujące materiał od XVI do poł. XVIII w.

Kolejne zestawienia 17) **choroba kaduka** i 18) **choroba epilepsja** są nietypowe w zebranym materiale, wszak pojawiły się pojedyncze nazwy *kaduk* i *epilepsya*.

Choroba kaduka wymieniona jest w poradniku medycznym P 1858/29 i być może jest skutkiem niewłaściwego (zbyt dosłownego) tłumaczenia tekstu: „Głowy ból śmierzyć zwykł odwar fijałka (...) / A nawet ma ulezczać chorobę kaduka”.¹³

Połączenie *choroba epilepsja* pojawiło się w definicji nazwy *paduch* w SWil/955, czyli jest nazwą użytą przez autorów tego leksykonu: „*Paduch (...) nieuż.* 1) choroba epilepsja (...)”, co świadczyłoby o jej obecności w zasobie leksykalnym wykształconych i świadomych języka użytkowników.

W obu wypadkach dopuszczam jednak jeszcze jedno wyjaśnienie: niewłaściwą ekscerpcję ww. nazw. Może wcale nie mamy tu do czynienia ze schematem *choroba* + synonim padaczki.

PODSUMOWANIE

Bogata XIX-wieczna podstawa źródłowa, wynikająca m.in. z dużego zainteresowania padaczką i w związku z tym z powstawaniem wielu publikacji, pozwoliła nie tylko wyekscerpować 18 synonimów *padaczki* (głównie rodzimych), lecz także określić ich miejsce w XIX-wiecznej polszczyźnie, a po części także i stopień ich terminologiczności.

Liczba synonimów, mimo że część z nich uznałam za wątpliwe, jest duża jak na epokę, w której doszło do ujednolicania polskiej terminologii medycznej. Są to terminy od jednowyrazowych (6) po trójelementowe (3). Najwięcej jest zestawień dwuwyrazowych (9). Taka budowa nie odbiega więc od struktury terminów medycznych tego okresu [por. np. Jankowiak 2015].

Trzy nazwy poświadczone są w wariantach ortograficzno-fonetycznych: *epilepsya* || *epilepsja* || *epilepsia* || *epilepsja, wielka choroba* || *choroba wielka* || *wielga choroba, choroba świętego Walentego* || *choroba świętego Walantego*. Pojawił się – jak widać – również jeden przykład z różnicą w szyku. Wariantywność przełożyła się na ich specjalizację. Niektóre warianty występują wyłącznie w gwarach: *wielga choroba, choroba świętego Walantego*.

Trudno w przedstawionym materiale wymienić nazwy, które były związane wyłącznie ze ścisłą terminologią medyczną. Liczne poświadczenia w tekstach charakterystycznych dla tej warstwy terminologii wiążą się zwykle jednocześnie z szeroką ekstensją tekstową, czyli obecnością w nieterminologicznej odmianie języka (ogólnej i gwarowej).

Biorąc pod uwagę to zastrzeżenie, można wskazać, że do ścisłej polskiej terminologii medycznej (nazwy poświadczone w słownikach medycznych, prasie medycznej) należały wówczas nazwy o różnej budowie:

¹³ Było to trzecie tłumaczenie tego dzieła i pierwsze dokonane przez doktora medycyny [Zimnoch 2016, 287], co utrudnia interpretację tego przykładu.

padaczka, epilepsya, wielka choroba || *choroba wielka, choroba świętego Walentego*. Niewątpliwie jednak w ówczesnej polszczyźnie największe znaczenie miały i wyraźnie ze sobą rywalizowały 2 terminy jednowyrazowe (obcy i rodzimy): *epilepsya* i *padaczka*. Przewagę w tekstach medycznych miała rodzima *padaczka*, mimo oceny w S 1881, która odsyłała ją do strefy archaizmów. To współzawodnictwo obu terminów i ich wspólne zwycięstwo (wobec pozostałych XIX-wiecznych nazw) na początku XX w. potwierdza S 1905.

Większa grupa (7) to nazwy wyraźnie odchodzące z terminologii medycznej w XIX w., mimo że były poświadczane w różnych tekstach medycznych (*paduch, padlica, rzucawka*), w innych tekstach naukowych (w definicjach słownikowych: *choroba rzucająca, świętego Walentego niemoc*; w artykułach naukowych: *kaduk*) oraz jako hasło w słownikach (*wielka niemoc*).

Jedynie do warstwy słownictwa gwarowego należały: *boża wola, chorosc świętego Walentego, Walentowa choroba* oraz warianty ww. nazw: *wielga choroba, choroba świętego Walantego*.

Pozostałe nazwy, które uznałam za niepewne (choć poświadczane w XIX w.), są tylko przywołaniem niestosowanych już w polszczyźnie określeń: *padająca niemoc, choroba sejmowa, choroba kaduka, choroba epilepsja*.

Niniejszy artykuł nie wyczerpał tematu. Pozostaje jeszcze kolejna kwestia do przebadania, wynikająca z rozwoju wiedzy o padaczkę, nazywania jej rodzajów, ewentualnie innych aspektów tej choroby. Powstaje bowiem pytanie, który z opisanych w artykule synonimów jest najczęściej (i dlaczego) wykorzystywany przy tworzeniu takich nowych nazw.

Skróty (inne skróty zob. **Źródła**)

GL – „Gazeta Lekarska”

M – „Medycyna”

NL – „Nowiny Lekarskie”

PL – „Przegląd Lekarski”

PTLW – „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”

TL – „Tygodnik Lekarski”

WF – „Wiadomości Farmaceutyczne”

Bibliografia

ŹRÓDŁA

Słowniki medyczne

G – F. Giedroyc, 1931–1933, *Polski słownik lekarski*, t. 1–2, Warszawa.

S 1842 – J. Majer, F. Skobel, 1842, *Niemiecko-polski słownik wyrazów lekarskich*, Kraków.

S 1868 – F. Skobel, A. Kremer, 1868, *Słownik łacińsko-polski wyrazów lekarskich*, Kraków.

- S 1876** – S. Janikowski, A. Kremer, J. Oettinger, 1876, *Uzupełnienie słownika łacińsko-polskiego wyrazów lekarskich Prof. Dra F. K. Skobla i Dra Al. Kremera, razem z przekładem polskim wielu wyrazów lekarskich niemieckich, francuzkich i angielskich i słowniczkiem wyrazów weterynarskich*, Kraków.
- S 1880** – S. Janikowski, 1880, *Słowniczek wyrazów psychiatrycznych, obejmujących tłumaczenie polskie wyrazów łacińskich, niemieckich, francuskich i niektórych angielskich*, Kraków.
- S 1881** – S. Janikowski, J. Oettinger, A. Kremer, 1881, *Słownik terminologii lekarskiej polskiej*, Kraków.
- S 1905** – T. Browicz, S. Ciechanowski, S. Domański, L. Kryński, 1905, *Słownik lekarski polski*, Kraków.
- Segel 1869** – E. Segel, 1869, *Podręcznik sądowo-lekarski*, Rzeszów.

Bibliografie medyczne

- K. Grabowski, 1887, *Spis prac zawartych w 25 rocznikach Przeglądu Lekarskiego 1862–1886*, Kraków.
- W. Kapuściński, K. Nowakowski, F. Pawlicki, S. Szuman, 1913, *Spis prac oryginalnych zawartych w 25 rocznikach Nowin Lekarskich 1888–1913*, Poznań.
- S. Koźmiński, 1887, *Wykaz rzeczy zawartych w 72 tomach „Pamiętnika Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” z lat 1837–1876*, Warszawa.
- M.K. Owecki, 2020, *Padaczka na łamach „Przeglądu Lekarskiego” w latach 1862–1910. Patogeneza choroby* [w:] A. Magowska, K. Pękacka-Falkowska, M. Owecki (red.), *Wybrane problemy historii medycyny. W kręgu epistemologii i praktyki*, Poznań, s. 97–114 [Bibliografia, s. 111–114].
- K. Wenda, 1888, *Spis rzeczy zawartych w 15-tu tomach „Wiadomości Farmaceutycznych” wraz z wykazem nazwisk autorów 1874–1888*, Warszawa.
- Wykaz oryginalnych prac lekarskich polskich za czas od r. 1831 do 1890 włącznie*, 1897, Warszawa.

Artykuły o słownictwie medycznym

- J. Majer, 1849, *Uwagi w przedmiocie zasad Słownictwa lekarskiego w ogólności, w szczególności zaś w przedmiocie zasad tworzenia i oceniania wyrazów lekarskich polskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Poczet drugi”, s. 54–124.
- Majer, Skobel 1835** – J. Majer, F. Skobel, 1835, *Uwagi nad niektórymi wyrazami lekarskimi*, „Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności” nr 3, s. 436–471.
- J. Majer, F. Skobel, 1836, *Objaśnienia spostrzeżeń nad wyrazami lekarskimi*, Kraków: Tłocznia D.E. Friedleina.
- J.F. Trojański, 1836, *Spostrzeżenia nad niektórymi polsko-lekarskimi wyrazami*, „Kwartalnik Naukowy” s. 138–175.

Poradniki

- D 1819** – H. Dziarkowski, 1819, *Poradnik domowy*, Warszawa, cz. 2.
- LeR 1829** – Le Roy, 1829, *Medycyna wyleczająca*, Warszawa.
- M 1802** – K.J. Mellin, 1802, *Lekarstwa domowe...*, Kraków.
- M 1867** – T. Matecki, 1867, *Rady i nauki starego lekarza dla nielekarzy*, Poznań.
- M 1860** – T. Matecki, 1860, *Domowa apteczka*, Poznań.
- P 1828** – H.F. Paulitzki, 1828, *Medycyna dla ludu wiejskiego...*, Wilno.

- P 1858** – F. Prawdzic Chotomski (tłum.), 1858, *Sztuka zachowania zdrowia. Ułożona przez Szkołę salernitańską*, Warszawa.
- R 1851** – F.V. Raspail, 1851, *Domowy lekarz i domowa apteka*, Warszawa.
- R 1895** – J. Raczyński, 1895, *Kalendarz lekarski krakowski na rok 1895*, Kraków.
- Simon 1860** – A.A. Simon, *Medycyna ludowa*, Warszawa.
- Studencki 1850** – M. Studencki, 1850, *O wychowaniu dzieci pod względem lekarskim, czyli sposób unikania chorób dzieci...*, Warszawa.

Słowniki z językiem polskim

- Am 1859** – M. Amszejewicz, 1859, *Dykcjonarz*, Warszawa.
- Bandtkie 1806** – J.S. Bandtkie, 1806, *Słownik dokładny języka polskiego i niemieckiego do podoręcznego użytkowania dla Polaków i Niemców*, Wrocław.
- Biel 1866** – A. Bielikowicz, 1866, *Słownik polsko-łaciński*, t. 1–2, Kraków.
- Kras 1885** – A.S. Krasieński, 1885, *Słownik synonimów polskich*, t. 1–2, Kraków.
- L** – S.B. Linde, 1994–1995 (reprint), *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa.
- Mron 1803** – K.C. Mrongowiusz, 1803, *Słownik polsko-niemiecki, w którym osobiwie na dobrą niemczyznę względ miano*, Królewiec.
- Mron 1835** – K.C. Mrongowiusz, 1835, *Dokładny słownik polsko-niemiecki krytycznie wypracowany*, Królewiec.
- Ryk 1873** – E. Rykaczewski, 1873, *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Berlin.
- SGP** – J. Karłowicz, 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków.
- Swil** – *Słownik języka polskiego*, 1861, t. 1–2, Wilno.

OPRACOWANIA

- M. Bańko, 2002, *Słownik języka polskiego Erazma Rykaczewskiego – pierwszy popularny słownik polszczyzny*, „Prace Filologiczne” s. 7–26.
- A. Bańkowski, 1988, *Jerzego Samuela Bandtkiego „Słownik dokładny” [w:] II Spotkania Językoznawcze. W kręgu semazjologii, leksykologii i terminologii. Materiały z Międzynarodowej Konferencji w Opolu–Szczedryku 12–13 września 1986 r.*, Opole, s. 25–28.
- S.V. Black, 2020, *Epilepsja: morbus sacer* [w:] K.K. Kiple (red.), *Wielkie epidemie w dziejach ludzkości*, Poznań, s. 55–63.
- M. Buława, 2016a, *Kulturowe uwarunkowania gwarowych nazw chorób*, „Polonica” nr 36, s. 269–274.
- M. Buława, 2016b, *Nazwy chorób epidemicznych w przekleciach gwarowych*, „LingVaria” XI, 2 (22), s. 249–264.
- M. Buława, 2016c, *Paraluz i inne „odmiany złośliwych diabłów”, czyli o związkach między chorobą a diabłem we frazeologii gwarowej* [w:] M. Rak, K. Sikora (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa*, Kraków, s. 229–249.
- M. Buława, 2019, *Padaczka* [w:] M. Buława, *Nazwy chorób w gwarach polskich*, Kraków, s. 69–90.
- R. Dzierżanowski, 1983, *Słownik chronologiczny dziejów medycyny i farmacji*, Warszawa.
- K. Handke, 2004, *Kaduk* [w:] K. Handke, *O języku – dobrze i źle*, Warszawa, s. 284–285.
- L.A. Jankowiak, 2006, *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*, t. 2: *Słownik*, Warszawa.

- L.A. Jankowiak, 2015, *Synonimia w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie Słownika terminologii lekarskiej polskiej z 1881 roku)*, Warszawa.
- L.A. Jankowiak, 2020, *Jeszcze o XVI-wiecznych synonimach padaczki* [w:] L. Mariak (red.), *Fizyczne aspekty ludzkiego życia i ich odzwierciedlenie w języku i literaturze*, Szczecin, s. 67–76.
- Kronika medycyny*, 1994, Warszawa.
- A. Kucharska, 1994, *Nazwy chorób w popularnym piśmiennictwie medycznym drugiej połowy XIX wieku*, Szczecin, nieopublikowana praca magisterska napisana na US pod kierunkiem prof. M. Białoskórskiej.
- A. Lenartowicz-Zagrodna, 2021, *Z dziejów leksykografii polsko-łacińskiej. Szkice o słownikarzach i słownikach (XVII–XIX w.)*, Łódź.
- B. Matuszczyk, 2006, *Słownik języka polskiego S.B. Lindego. Warsztat leksykografa*, Warszawa.
- B. Nowowiejski, 2011, *Niemiecko-polski słownik Mrongowiusza. Źródło do historii polskiej leksyki i leksykografii*, Białystok.
- B. Olędzka, 2020, *Łacińskie i polskie nazwy chorób w okresie od końca XVIII wieku po współczesność (na materiale leksykograficznym)*, Warszawa, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. S. Dubisza.
- T. Ostrowska, 1973, *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku (1800–1900). Zarys historyczno-bibliograficzny*, Wrocław.
- F. Peplowski, 1986, *O zasobie leksykalnym w Słowniku J. S. Bandtkiego*, „Prace Filologiczne” s. 127–134.
- H. Popowska-Taborska, 1997, *Sprawki kaducze* [w:] H. Popowska-Taborska, J. Duma (red.), *Onomastyka i leksykologia. Prace dedykowane pani profesor Ewie Rzetelskiej-Feleszko*, Warszawa, s. 205–208.
- E. Skorupska-Raczyńska, 2004, *Dykcjonarz Michała Amszejewicza na tle nowopolskich słowników wyrazów obcych*, Gorzów Wielkopolski.
- I. Steczko, 2002, *Mietnica, kaduk, boża kaźń, czyli o nazwach epilepsji w polszczyźnie XV i XVI w.*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 1, s. 387–401.
- E. Stocki, 1972, *Epilepsja – padaczka. Miano chorobowe w ciągu wieków. Kartka z dziejów mianownictwa lekarskiego*, „Wiadomości Lekarskie” R. 25, nr 9, s. 831–833.
- B. Walczak, 1991, *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii*, Poznań.
- F. Wysocka, 1999, *Zarys historii polskiej literatury medycznej i piśmiennictwa medycznego do początków XIX wieku*, Piotrków Trybunalski.
- K.W. Zieliński, 2004, *Słownik pochodzenia nazw i określeń medycznych. Antyczne i nowożytnie dzieje chorób w ich nazwach ukryte*, Bielsko-Biała.
- K. Zimnoch, 2016, *Druki z zakresu medycyny w historycznej bibliotece supraskiej w XIX wieku*, „Forum Bibl. Med.” R. 9, nr 1(17), s. 283–291.

On the names of epilepsy in the 19th-century Polish language

Summary

This paper characterises 18 synonyms of *padaczka* (*epilepsy*) certified in 19th-century texts. The source basis was the medical dictionaries of those days, titles of articles in medical press, selected medical guides and dictionaries including the Polish language (monolingual and multilingual; general and dialectal ones). This served as the basis for establishing the reach of the characterised synonyms in the 19th c., which was the time of intensive works on organising the Polish medical terminology. The analysis permitted the conclusion that *padaczka* and *epilepsya* were the two terms that were used most frequently and broadly (at all terminological levels of the language of the discussed century) at that time.

Keywords: Polish language – Polish medical terminology of the 19th century – synonyms of *padaczka* (*epilepsy*).

Trans. Monika Czarnecka